

VERLANGEN NAAR IDENTITEIT

Wie ben ik? Je bent iemand door de ander. Als er geen anderen waren, zou het niet toe doen wie ik ben. Ik word gezien door de ander. Of niet.

Waar hoor ik bij? Vijftig, zestig jaar geleden was deze vraag voor velen minder dringend dan nu. Je identiteit was een gegeven bij je geboorte. Je sociale klasse stond min of meer vast, je was gereformeerd, of katholiek. Je plaats in de samenleving was bepaald.

En als dat niet zo was? Dan werd vaak een identiteit opgelegd. Indische Nederlanders, teruggekeerd uit het voormalig Nederlands Indië, werden geacht te assimileren en op zijn minst een Hollandse identiteit aan te nemen. Wat dat dan ook mocht zijn: in elk geval niet afwijken van de groep. Een opgelegde identiteit.

Veel jongeren met Indische wortels zoeken nu naar die wortels en zijn in verwarring over hun identiteit. En dat geldt weer op een andere manier voor jongeren die vanuit andere culturen op een later moment naar Nederland zijn gekomen. Of naar Europa. Het is niet alleen een vraagstuk dat zich in Nederland voordoet. Het is van alle tijden en van alle plaatsen, maar misschien wel het meest in Europa. En misschien wel, maar dat zou ik niet stellig durven zeggen, in Nederland. Omdat Nederland van een sterk verzuild land, met vaststaande groepen, in snel tempo ontzuilde. Wie kent niet de verhalen van gereformeerde jongeren die in hun puberteit ontdekten dat er in hun stad ook onkerkelijken, of erger nog: rooms katholieken woonden?

Ben ik iemand? Waaraan ontleent iemand zijn identiteit als het niet bij geboorte vastligt? Als er geen bepaalde groepswaarden zijn waarbij je bent aangesloten? Sommige mannen ontlenu hun identiteit aan hun werk en richten zich daar dan ook volledig op. Ik heb mensen gekend die eigenlijk alleen belang hechtten aan hun werk en de contacten die dat werk opleverden. Functionele vrienden, waarvan zij dachten dat dat echte vrienden waren. Zolang je dat werk hebt, ben je iemand. Valt dat weg, door pensionering, of erger, door ontslag, dan is dat niet alleen verlies van bezigheden en structuur, maar ook van een gevoel van relevantie. In het verleden – en misschien nu ook nog wel – ontleenden nogal wat vrouwen haar identiteit aan ziek zijn. Sla de literatuur er maar op na.

Vrouwen voor wie het uiterlijk de identiteit bepaalt, zijn kwetsbaar. De cosmetica industrie en de commerciële plastische chirurgie spelen daar gretig op in. Als Paris Hilton ouder wordt, zal zij voor grote problemen komen te staan. Tenzij zich tijdig een andere identiteit kan aanmeten, die haar net zo veel aandacht oplevert.

Dat identiteit tegenwoordig een zoektocht is, een streven, wordt in een mooi essay uitgelegd door Zygmund Bauman, de wereldberoemde Poolse socioloog. Identiteit is een streven. Het is datgene wat nog niet is. Identiteit is een probleem geworden.

Bauman constateert dat de lawine van sociale analyses van de laatste twintig jaar, van filosofen, psychologen en andere sociale wetenschappers vaak uitkomen op vraagstukken van identiteit. De spectaculaire opkomst van het wat hij noemt ‘identity discourse’ vertelt ons over de tegenwoordige staat van de menselijke samenleving. Identiteit als een probleem. Over de bewustwording van dit probleem door de dingen die misgaan. Er hebben altijd ongelukken en vervelende verrassingen plaatsgevonden, maar de onzekerheden en de veranderlijkheid van de dingen smeken om een oplossing die er nog niet is.

Gedurende de laatste drie eeuwen waren de dingen nog redelijk stabiel, men had zelfvertrouwen en vertrouwen in de ander. Zij waren immers onze gelijken, tot op zekere hoogte. Alain Peyrefitte noemt dat ‘triple trust’: vertrouwen in onszelf, in anderen en in de gezamenlijke, duurzame instituties. We weten allen dat die laatste ter discussie staan. We zijn er slordig mee en bevorderen daarmee onzekerheid. Wat als je zelfs geen vertrouwen meer

kunt hebben in de rechterlijke macht? Politici en opiniemakers spelen in dit opzicht een gevaarlijk spel.

Waarom nu die discussie over identiteit?

Het is niet de eerste keer in onze geschiedenis. Heftiger, misschien fundamenteeler, onoplosbaarder, maar ook in de jaren dertig sloeg de twijfel toe. Niet zozeer vanwege de fragmentering van de samenleving, maar vanuit een gevoel van teloorgang van de Europese identiteit. Het gevoel in een werkelijk Avondland te leven. En dat was ook toen misschien al zo. Nu zal men dat nog sterker voelen. Geografisch blijft Europa wel bestaan, fysiek waarschijnlijk ook wel, zij het dat er misschien stukje af gaan door de stijging van de zeespiegel. In de jaren dertig werd de opkomst van het fascisme en het nationaal socialisme door velen gezien als het teloorgaan van de Europese identiteit. Niet voor niets schreef Johan Huizinga in 1935 het essay getiteld 'Nederlands' geestesmerk'. Hij onderzocht de vraag of er een Nederlandse identiteit was, en graag zag hij daar een positief antwoord op, of deze bestand zou zijn tegen de invloeden van extremistische retoriek. Volgens hem was de eenheid van het Nederlandse volk (terzijde: die eenheid zag hij dus wel, voor hem stond dat min of meer vast) bovenal gelegen in zijn burgerlijk karakter. "of wij hoog of laag springen", schreef hij, 'wij Nederlanders zijn allen burgerlijk, van den notaris tot den dichter en van den baron tot den proletarier'. Burgerlijk in elke betekenis die men eraan wil hechten. Wij vochten om burgervrijheid tegen Spanje, maar zijn weinig militaristisch ingesteld. Wij zijn handelaren. 'En dominees' wordt daar automatisch aan toegevoegd. Huizinga noemde dat niet. Hij constateerde een effenheid van het nationale leven. Maar in de burgerlijkheid wortelen ook onze hinderlijkste nationale gebreken: de vrijdom der baldadigheid, het gemis aan publieke wellevendheid en de vaak beledigende krenterigheid. Herkenbaar, denk ik.

Huizinga constateerde ook één bepaalde overwegende sociale houding in onze nationale cultuur en, zo zei hij, daarin ligt een mogelijkheid van een grote mate van volkseenheid opgesloten. Een homogene grondslag. De tegenstelling tussen de verschillende volksgroepen zijn geringer dan in de meeste andere landen van Europa, het contrast tussen stad en platteland is, door de geringe afstanden, een factor van ondergeschikte betekenis. Daardoor, zo besluit hij, zijn wij minder vatbaar voor illusie en retoriek. Maar laten wij ons anderzijds ook minder leiden door bezieling; wat kan leiden tot politieke onverschilligheid en afzijdigheid. Gevaarlijk in een tijd van de opkomst van extremen, waarvan de illusie en retoriek toch wel volgelingen trekt. Minderwaardigheidsgevoel is de geestelijke bodem waarop extremisme gedijt. Huizinga zag in de Nederlandse bevolking weinig minderwaardigheidsgevoel. Je kunt daarover twisten, maar feit is, dat zijn constatering in de jaren dertig tot een zekere mate van geruststelling leidden. Als je deze uitgangspunten loslaat op de huidige samenleving is dat wat minder geruststellend.

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid bracht een verkenning uit onder de titel: "Nationale identiteit en meervoudig verleden" en constateerde dat de nationale identiteit in Nederland niet sterkt is ontwikkeld, onder meer omdat wij onze geschiedenis slecht kennen. Dat laatste is waar, maar zou meer kennis van de geschiedenis meer nationale trots tot gevolg hebben? We kijken dan altijd naar Frankrijk, waar de kinderen inderdaad veel meer kennis hebben van de Franse geschiedenis en de Franse cultuur, maar we moeten niet vergeten, dat die trots op Frankrijk echt niet is doorgedrongen tot de *banlieus* van Parijs en andere grote steden. En zou het ook niet een opgelegde identiteit zijn? Zoals in het Duitsland het nationale gevoel werd versterkt door het verzet tegen de vijand? Andere landen die het Duitsland moeilijk maakten om uit de armoede en chaos te komen?

In elk geval zal een vorm van nationale trots in Nederland toch alleen maar een voedingsbodem treffen bij groepen die zich toch al identificeren met Nederland.

Het uiteindelijke rapport van de WRR, dat volgde op de verkenning was getiteld: Identificatie met Nederland. Identiteit werd identificatie. Prinses Maxima, hield daarbij een toespraak waarin zij zei dat dé Nederlander niet bestaat. Natuurlijk had zij daar groot gelijk in, maar het bleek duidelijk een gevoelige snaar en een druk op de verkeerde plek. Merkwaardig eigenlijk. De homogene volksaard van Huizinga bestaat helemaal niet meer. Hij doelde destijds op de afwezigheid van nationale minderheden zoals die in de meeste Europese landen wel bestonden en bestaan en die inherente spanningen opleveren. De Indische Nederlanders, de Surinamers leefden voor het grootste deel nog veilig ver weg in de eigen koloniën. Tja, er waren wat Chinezen en nog wat uitheemsen, maar hun aantal was zo gering, dat zij geen invloed hadden op de ‘algemene’ Nederlandse volksaard. Andere groepen waren er nauwelijks, althans zij werden niet als verstorend voor de Nederlandse orde gezien. Nu ligt dat wel anders.

Velen in Nederland zijn losgeslagen van hun maatschappelijke wortels. Zij weten minder waar zij bijhoren. Immigranten voelen zich tussen culturen, de globalisering heeft veel zekerheden doen verdwijnen. Het feit dat er in Nederland verschillende groepen mensen wonen, maakt ook onzeker. De kansen die de Europeanisering, de globalisering biedt, zijn voor een goed opgeleide, avontuurlijke, bovenlaag een spannende uitdaging, voor velen brengt dit onzekerheid, dreiging en dus angst met zich mee. Zo lang iedereen ziet welk een voordeel Europa brengt, is er geen probleem. Maar als men dat vergeet, of als er ineens minder te halen is voor een ieder, dan wordt het wel een probleem. De Europese gedachte zal echt geen gemeengoed worden als de beleidsmakers dit niet onderkennen.

Identiteitscrisis is niet meer het traditionele probleem van de opgroeiende jongere, het is een probleem van grote groepen mensen in heel Europa. Identiteit is geen gegeven meer, maar een taak. Een keuze soms zelfs. De in Nederland geboren en getogen jonge vrouw van Marokkaanse afkomst, die Neerlandistiek heeft gestudeerd en op haar vijfentwintigste besloot een hoofddoek te gaan dragen. Waarom? Omdat ze duidelijk wilde maken: dit is mijn identiteit, ik behoor tot deze groep. En voor haar kinderen zal het waarschijnlijk weer bij de geboorte vaststaan: dit is je identiteit. En zo is de Nederlandse volksaard niet meer homogeen, maar zullen veel verschillende groepen, met verschillende identiteiten, naast – en hopelijk met – elkaar in ons land leven. Maar er zijn ook mensen die zich tijdelijk met een groep identificeren: voetbalsupporters, natuurvorsers, actievoerders. Of langduriger in straatbendes, religieus fundamentalisme, emotioneel sterk beladen nationalisme. Als je geen toekomst ziet, is houvast van groot belang. Het verlangen om ergens bij te horen is groot. Ik ben wat de ander in me ziet. En zo wil ik dat ook. Identiteit is dan een keuze, waar je moeilijk afstand van doet. Daarom is het voor een jihadstrijder een bijna onmogelijke opgave na terugkeer uit de strijd weer een wat wij een normaal aangepast leven noemen, te leiden. Nog afgezien van wat hij of zij tijdens de strijd heeft meegemaakt.

Uiteindelijk gaat het voor velen meer om identificatie dan om identiteit. Misschien een gradueel verschil, of een volgordelijk verschil maar het proces van identificatie biedt kansen en bedreigingen. Politici zouden zich dat moeten realiseren: extremisme is aantrekkelijk voor mensen met een minderwaardigheidsgevoel, voor mensen die zich tekort gedaan voelen, angstig zijn en een ongestructureerde wereld als een bedreiging zien. Identificatie geeft veel mogelijkheden als we ons bewust zijn van de kracht ervan. Niet de identificatie met Nederland als nationale eenheid. Dat bestaat niet meer en meer geschiedenisonderwijs helpt niet. Wel als kennisvermeerdering maar niet om weer een homogeen nationaal gevoel te krijgen. Ja, even met Koningsdag, en we hebben de tulp als symbool. En zelfs die heeft geen Nederlandse roots. Maar los daarvan helpen ook de instandhouding van nationale

monumenten en musea niet meer. Het gaat om identificatie met een land met een multiculturele bevolkingssamenstelling én met een eigen groep, met een eigen karakter, die uitdrukkelijk deel uitmaakt van het geheel. Dat vergt méér dan alleen identificatie met een groep, en zeker meer dan de vanzelfsprekende aanvaarding van een identiteit die je bij je geboorte hebt meegekregen.

De multiculturele samenleving is niet mislukt, zij is er. Maar dan anders dan men zich misschien had gedacht. Wij hebben geen gezamenlijke multiculturele identiteit en zullen die ook nooit hebben. Wij moeten leren te leven in een maatschappij van verschillende culturele waarden, verschillende maatschappelijke en culturele identiteiten. Dat is een opgave voor alle individuen, voor de politiek, voor het onderwijs, voor de samenleving als geheel.